

EGY RÉGI ISKOLAI BÜNTETÉS ÉS EGY FARSANGI NÉPSZOKÁSUNK KAPCSOLATA

A keszthelyi és a pannonhalmi gimnáziumban, de a pécsi egyetemen is, a rosszul felelő, sikertelen dolgozatot író diák „fát kap”, „fát visz haza”.¹ „Az első világháború előtt Szeged-Alsóváros idősebb parasztnépe közt az a tréfás szólás járta: hazahozta a tuskót. Ez annyit jelentett, hogy a diákok gyerekek karácsonyi, húsvéti, esetleg év végi bizonyítványa nagyon rossz volt, esetleg iskolai, írásban is rögzített megrovásban részesült” írja Bálint Sándor.²

A diákok nyelvében rögződött szólás gyökerei a távoli múltba vezetnek és egy régi iskolai büntetés emlékét őrizték meg. „Az anyanyelv mostoha gyermeke a középkori iskolának. Nemcsak nem tanítják, hanem az élő latin nyelv uralma alatt tilos a gyermekeknek anyanyelvükön beszélni, latinul kell az iskolában és iskolán kívül társalogni” írja Acsay Antal.³ Gimnáziumaink oktatási nyelve az 1840-es évekig a latin volt,⁴ és a latin tökéletes elsajátítása érdekében az anyanyelv használata változatlanul tilos volt. Fejér György, a kitűnő történész, aki a keszthelyi ferences gimnázium tanulója volt, írja⁵ az 1775/76-os tanévről: „Az iskolaév kezdetétől anyanyelvünkön beszélni tiltva volt; akik e tilalmat áthágták, egy nálamnál hosszabb tuskó hazavitélere ítéltettek...”

Az iskola a nyelvi tilalom megszegőit megszegő büntetéssel sújtotta, aminek egyik változata Fejér György által említett tuskó hazacipelése. A büntetés, mint Virág Benedek (1754—1830) egyik verséből kiderül,⁶ többféle is lehett:

„Tudhatd: mestereink törzsökkel,
szalmakalappal
S több más csúfsággal büntették
édes anyánknak
Nyelvét mibennünk...”

Virág Benedek 1767 és 1771 közt volt a nagykanizsai piarista gimnázium tanulója,^{6a} feltehetően erre az időre emlékezik versében. A több, más csúfságra is van nagykanizsai adatunk:⁷ „Mikor ugyanis a tanár kegyes hangulatban volt, akkor a tanulót arra ítélte, hogy fazekat vigyen haza, ahelyett, hogy megcsapta volna.” Virág „Mészáros Józsefnek Váiba” című versének „tudhatd” kitételéből következik, hogy általánosan ismert iskolai büntetést említ.

Jóval később, a múlt század második felében rögzítik csak:⁸ „A büntetésben... szorosan kerülni kell a gúnyt, s általában mindent, mi az

önérzetet sérti.” Eltűntek a régi, megszegő iskolai büntetések, de a diáknyelv örzi emléküket.

A szalmakalap, cserépfazék és „több más csúfság” szokatlanságával feltűnő, tehát nevetséges. Mért nevetséges viszont a „tuskó” vagy „törzsök” cipelése, hiszen tűzelőnek is szánhatták? Nyilván azért, mert ezekkel kapcsolatban egy farsang végi népszokásunk megszegő, gúnyos képzetet rögzített a köztudatban, nálunk is, de a nyugatról kapcsolódó etnikai csoportoknál is.⁹ Ismeretes, hogy a „farsang farkának” szokásai később tartalmukat veszített játékká módosultak.¹⁰ Ez a magyarázata annak, hogy a XVIII. sz.-ban a farsangi játékok utat találtak már a kolostorok falai közé is. „Farsang idején az apát ajándékokat vásárolt össze, s ezekre aztán eljátszottak a rendtársak. Ez állandó szokás volt, s a számadásokban évről évre előfordulnak a pro variis manusculis, erga diversa manuscula ad lulum Bacchanarum tett kiadások” írja Sörös Pongrác a tihanyi apátság XVIII. századi életéről.¹¹ A megváltozott, elfelejtett gondolati háttér jóvoltából a farsang tuskója, tőkéje is bekerülhetett, nyilván már 1775/76 előtt, az iskola fegyelmzési eszközeinek sorába.

A megszegő iskolai büntetés indítékát adó, tuskóval, törzsökkel összefüggő farsangi népszokás vizsgálatánál Csokonai Vitéz Mihály munkásságából kell kiindulnunk. A XVII. századtól kimutathatók farsangi népszokásainkban a pártában maradt lányokat gúnyoló cselekmények. Az iskolák farsangi közjátékai a XVIII. századtól maró gúnyal szólnak erről a témáról. A téma és a hang folytatása Csokonai Dorottyája is, amely egy, a maga korában ismert közjáték, az ún. „Weibermühle” motívumait is tartalmazza.¹² A Dorottya tendenciája tette lehetővé, hogy Csokonai egy vénlány-csúfoló farsangvégi népszokást, a „tőkevonást” is beleszőhette versébe. A II. ének 398. sorában találjuk a következő részletet:

„S valamennyi tőkét életében vona,
Ezeket meggyújtá...”

Lényeges és fontos megjegyzést fűz Csokonai az említett részhez. Erre Katona Lajos régebben felfigyelt már,¹³ újabban Szendrey Zsigmond utal a néprajzi szempontból értékes megjegyzésre, a Dorottya 1813-as bécsi kiadásának 37. számú jegyzete alapján:¹⁴ „Szokásban vagyunk sok helyeken, hogy mikor a Farsáng el-műlik, a’ meg

nem házasodott Ifjakkal, és a férjhez nem ment Leányokkal valamely darab fát, vagy tőkét nevelésnek okáért megemeltetnek, vagy egy helyről más helyre vitatnak. A' tsinosabbak az olyan Személyeknek zsebjebe egy kis forgátsot vagy zsendelyt tesznek, sőt affélét levelekbe 's tzedulákba is zárnak. Ilyenkor a' tsinál legtöbb nevetésget, hogy a' furtsa emberek mikép fortélyoskodnak, hogy vigyáznak magokra 's hogy szedődnek rá."

1827-ben Toldy Ferenc is foglalkozott a Dorottyával és irodalomtörténetében éppen a II. énekét közölte. A tárgyalt népszokáshoz Toldy a következő megjegyzést fűzi:¹⁵ „Tőkét vonni: an mehreren Orten Ungerns ist es noch gebräuchlich, dass am Faschingende die ledigen Männer und Mädchen ein Scheitholz, einen Klotz, heben, herumtragen müssen, worüber sich die Anwesenden belustigen.“ Toldy közlése Csokonai jegyzete első felének szövszerinti fordítása, nem önálló vélemény tehát! Ezt azért kell említenünk, mert Ipolyi Arnold a „tökevonás” értelmezésénél Toldy említett jegyzetére is hivatkozik, Toldy saját véleményének tekintve azt.¹⁶

A Dorottya Csokonai somogyi tartózkodása idején, 1799-ben készült,¹⁷ a jegyzetek természetesen egyidősek a verssel. Csokonai jegyzete egy azóta kihalt farsangvégi szokást rögzít, a „nevelésnek okáért... egy helyről más helyre vitétt” töke formájában. Ez a szokás az, ami párhuzamba hozható a tárgyalt, megszegyenítő iskolai büntetéssel. Fejér György „tuskó”-ja a fa derekának, vagy ágának zömök, tömött darabja,¹⁸ hasonló fogalmat jelöl Csokonai „tökéje” is.¹⁹ Virág Benedek által említett „törzsök” szóban nem nehéz felismerni a fa törzsét jelölő szót, az azonoság tehát kézenfekvő.

Solymossy Sándor Csokonai dunántúli tartózkodásával magyarázza a „tökehúzás” felbukkanását a Dorottyában.²⁰ Véleményét a szakkörök akkor el is fogadták.²¹ Szendrey Zsigmond mutatott rá később, hogy a „tökevonás” széles körben ismert az országban, Csokonai tehát másutt is megismerkedhetett a farsangi népszokással.²²

Csokonai által leírt farsangi szokások, játékok nem élnek már, egyes mozzanataikat viszont őrzi még a néphagyomány. A farsangi „kongózás”, „szüzugyula-kihajtás”, „szüzugyula-fordítás” helyenkint „tökevonással” van kapcsolatban,²³ mondókáiban felbukkanik a „rönk”, „töke” emelése. Ennek igazolására Szendrey Zsigmond alapján²⁴ a Szatmárban általánosan ismert „szüzugyula-fordítást” említjük. A nőtlenül maradt legények, pártában maradt lányok udvarába kolompszóval kísérik a legények a gyerekeket. A lányokhoz be is kiabálnak:

„Húshagyó, húshagyó,
Lányokat itthonhagyó!”

A lányok vissza szoktak felelni:

„Rönköt emelj, szakadj meg,
Mért nem házasodtál meg!”

Bátyu községben a „szüzugyulahajtás” lánycsúfoló versikéje így hangzik:

„Húshagyó, húshagyó,
leányokat itthagó!”²⁵

Nyíregyháza környékén húshagyókedd este a legények és gyerekek sorra járnak azokat a házakat, ahol idősebb lány van a családban. Valami rossz cserépedényt az ajtóhoz vágnak és bekia-bálnak:²⁶

„Húshagyó,
Itt maradt az eladó!”

A lány ki szokott szólni:

„Emelj tőkét, szakadj meg,
Mért nem házasodtál meg!”

Csokonai Dorottyájának jegyzetében említett tökeemelés, -vívés egykori szokására utaló mondókákat Szabolcsban és Szatmáron találjuk meg, ennek ellenére kockázatos lenne a somogyi környezetbe ültetett vers jegyzetének tartalmát egyértelműen onnét származtatni. Ennek igazolására említenünk kell a Dorottya II. énekének 307. sorát:

„Húshagyó! húshagyó!
Engem itthon hagyó!”

Ez a verssor emlékeztet ugyan a szatmári, említett lánycsúfoló mondókára, de szó szerint egyezik egy somogyi gyerekverssel is:²⁷

„Húshagyó, húshagyó,
Engem itthon hagyó!”

Tegyük ehhez hozzá, hogy a csúfolódó formát somogyi dallam is megőrizte, a következő szöveggel:²⁸

„Húshagyó, húshagyó,
a lányokat itthagó!”

A széles körű elterjedés alapján ma eldönthetetlen már, somogyi vagy más hatások öltöttek-e testet Csokonai versében.

Úgy látjuk, a XVIII. század végén még élő népszokás a XIX. század elején kihalt, a tuskó, a töke, a törzsök emelése, vívése az iskolai büntetések sorába süllyedt, és átadta helyét a farsangi „tuskóhúzásnak” vagy „tökevonásnak”. Dorottya is „tőkét von” a II. ének 398. sora szerint, ami kötéllal húzott tőkére utal. A szokás módosulásával kapcsolatban Csokonai Vitéz Mihálynak a debreceni Kollégiumban talált verstörredékét²⁹ is említhetjük, amelynek bennünket érdeklő része így hangzik:

„Már se hintó, már se szánka
Neked kérőt nem hoz, lám
Töke, töke szép leánya

.....

És a férjhez nem menőkét
Tőkét, húzzad a tőkét...”

Csokonai említett verseiben szereplő „tökehúzás” a kortárs, Dugonics András magyarázza meg³⁰ „húshagyón tőkét huzattak vele” közmondással kapcsolatban: „Régenten azokkal az eladó lányokkal, kik farsangi napokon férjhez nem mentek, mint valami szilaj kancákkal, Húshagyó Szerdán tőkét huzattak a' Magyarok.”

Dugonics „régenten” kitételéből kiderül, hogy a kötéllal húzott töke sem újkeletű farsangi szokás. Erre utal, hogy a közmondásokban is a kötéllal vont töke rögződött. Erdélyi Jánosnál is

megtaláljuk a „tökét vonni” közmondást.³¹ „Sokszor húzta a nagyböjtben a törzsököt” jelentése az, hogy régóta vénlány már.³² „Tuskót húz”, „tökét von” forma is megtalálható közmondásainkban.³³

A közmondásainkban is megörökítődött farsangi játéokra több néprajzi adat utal. Szatmárban és Beregben általános a farsangvégi „tökehúzás”. Nyírcsászáriban például húshagyó éjjelén a legények a pártában maradt lányok udvarába tuskót visznek, arra kötelet kötnek, majd bekiabálnak a lány ablakán: „itt a törzsök, húzzad!” Másutt, a túl rátarti lány ablaka alá kötéllel tuskót húznak a legények.³⁴

Torockón, Erdélyben egy lány hamvazószerdán „fabutykót” húz maga után az utcán, a legények kísérik és gúnyolják:³⁵ „Kértelek, nem jöttél!” Koronkán, Maros-Torda megyében hamvazószerdán reggel a falu két legöregebb legénye húzta a „csutkát”. A „csutkát” húzó legények egyike öreg embernek, a másik vénlánynak volt öltözve. Minden házhoz betértek, ahol legény vagy lány lakott. A legények csatlakoztak hozzánk és énekelve járták a falut:

„Ha még egyszer tizenennyolc éves lehetnék,
A lányok közt jobban széjjel nézhetnék.
Keresnék egy olyan igaz szeretőt,
Ki elvárja azt a három esztendő.”

Egy legény nagy korsóba gyűjtötte az italt, egy másik kosárba az ételt, amit a házaknál kaptak. A lányok házakhoz bekiabáltak:

„Húshagyó, húshagyó,
Engem ugyan itthagyo.”

Este egy legényes háznál közösen megették, megitták a keresetet.³⁶

Sövényházán még a közelmúltban is szokás volt a „tuskóhúzás”. Maskarás legények kocsin után kötött tuskót húzattak, így járták be a falut. Közben nótászként mellett bort iszogattak.³⁷

Szeged-Felsővárosban hamvazószerdán szoknyába, bugyogóba öltözött, vörösre festett arcú legények, hajukban kakastollal járták a várost. Egyiknél lámpás volt, a másiknál bográcsban víz és meszelő, amellyel jobbra-balra csapkodott. Egyik legény „tökét” húzott, másik legény ostorral hajtotta. Közben kiabáltak:

„Ij, ju-ju!
Vén ju!
Kimaradtam
A farsangbu!”

Amikor megunták a mulatságot, a „tökét” olyan ház ajtajában hagyták, ahol idős lány volt, akit neveltségessé akartak tenni.³⁸ Itt megjegyezzük csupán, hogy az eleki (Békés m.) németek farsangi felvonulásában ma is kötelező kellék a kakas- vagy fécántoll. Banner József és Mester György világosan kimutatják, hogy a kakastoll használata az eredeti, régi.³⁹

A Somló-vidéken már csak egy hamvazószerdai ének utal a „tuskóhúzásra”. A hamvazószerdai mise után felnőtt férfiak juhász, cigány stb. jelmezben, nagy botokkal házról házra járnak és éneklük jó kedvvel:

„Héjje, hujja, hoppajda, hamvazószerda,
Lányok húzzák a törzsököt, az orosz útra,
Siratják a lányok, itthon maradásuk,
Kiknek a nagy mérég miatt, ráncos a pofájuk.”

Jutalmul bort, tojást, szalonnát kapnak, amit a következő csütörtökön kisebb mulatozás közben fogyasztanak el.⁴⁰

A Somló-vidéki ének két utolsó sora baranyai farsangi „nyársdugással” kapcsolatos énekekben is élénk tűnik:⁴¹

„Siratják a lányok.
Itthon maradána,
Kiknek a nagy mérég miatt
Ráncos a pofájuk.”

A baranyai ének mutatja, hogy a Somló-vidéki szokás a „tuskóhúzás” és a „nyársdugás” ötvözetéből alakult ki, de feltételezi az egykori baranyai „tuskóhúzást” is. Ez a szövegész a Dunántúl több helyén is feltűnik még a népdalokban,⁴² amiből a „tuskóhúzás” mainál lényegesen szélesebb körű elterjedésére következtethetünk.

Egy kihalt farsangi szokásról iskolai büntetés és továbbélt mondókák alapján számolhattunk be. Csokonai versei és a közmondások alapján a kihalt szokás helyébe a kötéllel vont tuskó lépett, valamikor még a XVIII. században. Úgy tűnik azonban, hogy a „tuskóhúzásra” ítélt lányok és legények nemigen akartak „kötélnek állni”, és ez a szokás is látványos szórakozássá formálódik, hogy egyes elemeit megtartva, a vénlányok gúnyolásának új formáját vezesse be.

A göcseji és hetési „tuskóhúzásról” mondja Gönczi Ferenc,⁴³ hogy „ez is azon szokások közé tartozik, amely rohamosan múlik”. A szokás feledését megelőző új formákat több helyen megtaláljuk még.

Somló-vidéken a férjhez nem ment lányok kilincséhez „törzsököt” kötnek hamvazószerda éjjel a legények, hogy reggel „akadályozza és emlékeztesse” őket.⁴⁴ A Vas megyei Polányban és Sorkitótaluban a pártában maradt lányok ajtajába hamvazószerda éjjel fatuskót raknak csúfságból a legények.⁴⁵ Komárom környékén is élt ez a szokás a század elején.⁴⁶ Göcsejben és Hetésben nagy tuskókat, favágítóbakot raktak a legények a lányos házak szobáitai elé, ezeket az ajtókilincshez is kötötték, hogy a lány, akinek elsőként illett felkelni, ki ne tudjon menni.⁴⁷ A lányok meg az istállóajtó elé szoktak tuskót, favágítóbakot állítani az említett vidéken, hogy a legények, akik az istállóban aludtak, ne tudjanak kijönni.⁴⁸

Békéscsaba környékén annak a lánynak az ajtajára, aki „kimaradt a farsangból”, azaz nem ment férjhez, kötéllel tuskót kötnek a legények. Ha az ajtó befelé nyílt, reggel nehéz volt kijutni a lakásból. A második világháború előtt még élt ez a szokás.⁴⁹

Tökön Luca-nap éjjelén kötöttek a legények valami nehéz tárgyat, fadarabot, fűrészbakot a lányok házak ajtókilincseire. A helyi babona azt tartotta, hogy ha lány ment ki elsőnek, és a kilincsre kötözött nehezéket berántotta, nem ment férjhez.⁵⁰

Az utóbbi példa világosan bizonyítja, hogy a

harmadik variáció sem lesz hosszú életű, hiszen itt már tartalmi és időbeli változás állapítható meg. Időbeli eltolódás tűnik elénk a „Fekete-Fajankózás” esetében is. Petőházán, Sopronban és Szanyban volt ez szokásban. Pünkösdhétfőn, kocsi után kötött gerenda csapszegén fekvő keréknek kis része érte a földet, így a kerékre szerelt férfi és nő bábu, a kerékkal együtt forgott. Iváncsics Nándor „termékenységvarázsló” tendenciát gyanít a szokás hátterében.⁵¹ Joggal, hiszen az eleki (Békés m.) németiség húshagyókedden reggel rendezett farsangi felvonulásában „Hantsl és Kredl” néven ismert, régebben völegénynek és menyasszonynak öltöztetett bábuk napjainkban is forognak a keréken, ma azonban már csak férfi és női jellegüket tartották meg.⁵² „A keréken forgó bábuk állandó jellegű szereplése az eleki német sziget farsangjain talán egy adalék ezek német eredetéhez. Igaz, hogy az újabb német kutatások is magyarországi és erdélyi farsangi szokásokkal hozzák kapcsolatba, de felfedezték nyugati német és osztrák területeken is. (Vö.: Gugitz, G. Das Jahr und seine Feste im Volksbrauch Osterreichs. Wien, 1949.) Eleken és Almáskamarason kívül a környékben sehol sincs meg ez a mozzanat, átvételről tehát nem lehet szó, s valószínűbb, hogy bajor őshazájukból hozták magukkal az elekiek.”⁵³

A magunk részéről a kötéllel vont „tuskóhúzásra” ítélt lányokra és legényekre történő játékos utalást látunk a keréken forgó, eredetileg menyasszonyi és völegényi ruhába öltöztetett bábukban. Elek község a Harruckern-féle telepítési akciók során, 1724–1734 közt létesült szigettelepülés,⁵⁴ amelyből Almáskamarás lakói kirajzottak később. Akkor még élt a népszokások eredeti tartalma, nem gondoljuk, hogy már akkor kialakult volna a tartalomtól elszakadt játékos forma. Valószínűbbnek tartjuk, hogy a kerékre szerelt figurákat új lakóhelyükkel szomszédos magyaroktól vették át az elekiek, akik viszont a későbbiekben felhagytak ezzel a szokással.

Az eredeti tartalom meghatározásához Csokonai Vitéz Mihály Dorotya című verséhez fűzött kommentárjának második fele, a levélben, cédulában küldött faszilánk-, forgács-, vagy zsendydarabka ad némi utalást. Zsendy esetében természetesen az akkori idők faszindelyére gondolt a költő. Csokonai adata alapján „jelképes tőkére” gondol a néprajztudomány.⁵⁵ Ezen a nyomon elindulva, a fával összefüggő ősi hiedelmek adhatják az egykori tartalom összegezéséhez azt a reális indítást, ami ma rendelkezésünkre állhat.

A legkülönbözőbb keleti és nyugati népek tudatában megtalálható „életfa” hiedelmeket Berze Nagy János foglalja össze,⁵⁶ a kérdésről László Gyula ad régészeti összegezést.⁵⁷ Berze Nagy az „életfával” hozza összefüggésbe a magyar lakodalmi szokásokban szereplő, menyasszony számára készített, phallikus figurával díszített „termőágot”, társait a „prémest”, a Balaton-vidéki „életfát” is.⁵⁸ Ide sorolható még a csikszentdomokosi „lakodalmi perec” is.⁵⁹ A mohácsi „termőág” Berze Nagy szerint⁶⁰ „ágai között hordozza a termékenységet adó pogány szellem jelképének csökevényét.”

A boricatánc „tebéje”⁶¹, a „villőzés” szalagokkal, kendőkkel feldíszített fűz ága,⁶² a Somlóvidéki „zódág járás” felszalagozott ága,⁶³ a „lucafa” és „katalingally”⁶⁴ a májusfa és lakodalmi „termőág”, a termékenységet hozó „életfa” rokonai.⁶⁵

A fa termékenységvarázsló, szerelemkeltő, általában varázsló tendenciája a biblia szerint az őskorban közismert volt már. Jákob hántolt és hántolatlan „nyár-, mandula- és juharfavesszőket” helyezett a juhok itatójába, hogy jobban szaporodjanak a tarka állatok.⁶⁶ Mandula volt Áron kirügyező, virágot fakasztó és termést hozó vesszeje.⁶⁷ Mózes pásztorbotja kígyóvá változott,⁶⁸ botjával változtatta vérré a folyó vizét,⁶⁹ botjával nyitotta szét népe előtt a tengert,⁷⁰ de botjának ütésére fakadt víz is a sziklából.⁷¹ A gondolat folytatása a „varázsvessző”.⁷²

Ősi hit szerint a rügyező vesszővel való megveretés termékenységet okoz.⁷³ Jászó környéki kéziratos Breviarium feljegyzést tartalmaz az aprószenteki vesszők megáldásáról.⁷⁴ „Kérünk Uram, áldd meg ezeket a vesszőket, amelyeknek megparancsoltad, hogy a föld mélyéből, belső életeréből kisarjadjonva...” A rügyező vessző, így a fa is a „belső életerő” megtestesítője, amelyből még emberi élet is fakadhat. Batthyány Ferenc bár írja 1548-ban:⁷⁵ „Azt mondod, hogy nem fából lettél, hanem atyádtól, anyádtól. Bizony ez nekem csodálatosnak tetszik...” Anépdal is őrzött meg részleteket az ősi hitből:⁷⁶ „Nem anyától szültem, ruzsafán termettem...”

Csokonai által leírt szokás, a levélben, cédulában küldött fadarabka esetében nem nehéz a mondottak után szerelemvarázsló, termékenységet keltő tendenciát felismerni. Ez a szokás sem él már a farsangi hagyományok vagy hagyományos játékok sorában. A „farsangfarkii” népszokások gonoszúzó, szerelemvarázsló, termékenységvarázsló jellege tartalmuk elvesztése után módosult csak játékká.⁷⁷ Göcsejben a kikosarazott kérő bosszúból, észrevétlenül kukoricacsutkát tűz a lány szoknyájára.⁷⁸ A kukorica ismerete újkeletű,⁷⁹ így módosult szokással van dolgunk. Eredeti formájában a szerelemkeltő forgács fel-tüzéséből állhatott ez a szokás. A forgács szerelemkeltő, termékenységvarázsló jellege olyan hiedelem, ami széles körben ismert volt valaha. Dunántúl mellett például Szegeden is kimutatható.⁸⁰

A farsangi tuskó-, tőke-, törzsökemelés, -vivés, kötéllel húzás hátterében is szerelemvarázsló a tendencia, azonban az eredeti tartalom elhalványult, elenyészett és a gúnyolódó jelleg teljesen elfedte azt.⁸¹ A mátravidéki „tőke lány”, a „menyasszony részén levő nyoszolyó lányok” régebbi és szokatlan neve⁸² utal csak halványan a régi tartalomra.

A „fenyőhúzás” vagy „fa-házasság” a nyugat-magyarországi és burgenlandi bajor eredetű⁸³ hiencék „Blockziehen”-jének átvétele,⁸⁴ amire az első ismert adat Nagyfalváról 1790-ből származik.⁸⁵ Ott játszik ezt, ahol nem volt farsangi lakodalmak. Szekérre vagy szánra rakott fenyőrönk a menyasszony, amely helyett esküvői díszbe öltözött lány válaszol a völegénynek. Másutt

a szokott szertartást utánzó álesküvöt tartanak, majd a „mátkapárt” a rönkre ültetve, végigvontatják a legények a falun.

Hörmann a tiroli „Blockziehen” alapján „az ős-germán Isa házasság-istennő tiszteletére hajdan tartott körmenetek emlékét” sejtí a szokás hátterében.⁸⁶ Stájerországban egyébként a pártában maradt lányok és nőtlen legények egyaránt húzzák azt a járművet, amelyre a fenyőrönköt rakták. A szokás hátterében meghúzódó ősi elgondolást „ki tőkét von, hamar férjhezmegy” ottani mondás szépen őrizi.⁸⁷ „A tuskó a mai felfogás szerint a meddőséget jelképezi, amelyet a házasság hiánya teremt meg, szemben a régi német felfogással, amely szerint a törzsök azt a varázserőt jelentette, amely a tavasz érkezésével a termékenységet eszközözi” írja Vakarcs Kálmán nyugat-magyarországi megfigyelései alapján.⁸⁸

A mi „tökevonásunk” vagy más néven „tuskóhúzásunk” eredeti gondolati tartalma azonos a „fa-házasság” vagy „fenyő lakodalom” és a „Blockziehen” ősi tartalmával. A rokon szokások hátterében szerelemvarázsló elképzelés rekonstruálható.

Ez a tendencia egyébként Csokonai Dorottya-jának szövegéből is élénk tárul. A görög—római világ klasszikus műveltsége természetesen velejárója a kornak, amelyben a költemény született. Ebbe a légkörbe ágyazza a költő a farsang szerelemvarázsló „tökéit”, amelyek végigkísérték a megöregedett Dorottya életét. Az öreg kisasszony ezekből a tökékből rak áldozati tüzet a szerelem istennőjének, hogy elindulhasson a megifjodás és házasság útján.

Az említett szokások gondolati háttere régen foglalkoztatja már a kutatást. Grimm szerint német és szláv szokás a böjt közepén fatuskók, tőkék földre döntése és hurcolása. Szerinte a tuskó a telet személyesíti meg. Ipolyi Arnold figyelmeztet, hogy a mi „tökevonásunk” nem böjtben, hanem a farsang utolsó napján szokásos, de ennek ellenére lehetségesnek tartja Grimm magyarázatát.⁸⁹ Van olyan vélemény is, hogy a „tökevonás” a pártában maradt lányok állatokhoz való lealacsonyítása.⁹⁰ Karl Klier a mágikus ekehúzási szertartással hozza a szokást kapcsolatba, Dömötör Tekla viszont rámutathat, hogy ilyen kapcsolat a magyarországi példák alapján nem derül ki.⁹¹

Az említett farsangi ekehúzást Gönczi Ferenc írja le a Muraközben.⁹² A farsang utolsó három napjában fehér szoknyába és kifordított bundába öltözött álarcos férfiak, papírsüvegben, kenderhajjal húzzák az ekét, a szántó hasonló ruhában, ostorral fogja az eke szarvát. A havat szántották. A stíriai szlovéneknek a mag vetését utánzó homokszórás fejezte be ezt a farsangi szántást, hogy „jól sikerüljön a répavetés”.⁹³ A tartalmi háttér kopása eredményezi, hogy a Muraközben a szokás módosulásával is találkozunk Gönczi leírása alapján.⁹⁴ Húshagyókedden kora hajnalban valami kisebb teknőbe trágyát tettek és azt napkelte előtt, ostort pattogatva a szántóföldre vontatták, hogy jó termésük legyen.

A farsangi szántás termésvarázsló háttere kézenfekvő, ennek a szerelemvarázsló tendenciájú, említett szokásokhoz nem lehet tehát köze.

Befejezésül azt kell még elmondanunk, hogy a nyugat-magyarországi „fenyőhúzás” vagy más néven „fa-házasság” kétségtelenül a német „Blockziehen” átvétele, ugyanakkor a mi „tökevonásunk” vagy „tuskóhúzásunk” párhuzamait nem német, hanem szlovén etnikai területeken találjuk meg. A múlt század végén Karintia szlovén vidékein a nagyon válogatos vagy pártában maradt lány háza elé a legények lányruhába öltözve, fatörzset vonszoltak. Gyakoribb volt, hogy a fatörzset disznóvályú helyettesítette, amelyben vénasszonynak öltözött legény ült.⁹⁵ Disznóvályú a mi farsangi szokásainkban is előfordul. Göcsejben, húshagyókedden éjjel a kemencébe rakták azt a legények, hogy csak úgy lehessen begyújtani, ha a lány kihúzta azt. Ha ezt nem akarta tenni, akkor a legények kötelet kötöttek a vályúra és a kötél végét a lány derekára hurkolták, kényszerítve, hogy húzza ki a vályút.⁹⁶ A karintiai Gail-völgyben, ha egy lány sem ment férjhez abban az évben a faluból, akkor az összes eladó-lánynak kötéllal súlyos tuskót kellett vonszolnia, miközben a legények ostort pattogatva követték őket.⁹⁷

Csokonai Vitéz Mihály versei, főleg Dorottya-jához írt kommentárja, hasznos utalásokat adnak egy kiháló népszokásunk ismeretéhez, az eredeti tartalom rekonstrukciójához. Ez a XVIII. század második felére úgy elhalványult, hogy a húshagyókeddi tuskót, törzsököt a szerzetesi iskolák is átvehették megszegyenítő iskolai büntetésként.

JEGYZETEK

1. Kránicz Ferenc, Sági Magdolna szóbeli közlése alapján.
2. Dr. Bálint Sándor 1968. március 13-án kelt levele.
3. Acsay A., A XIV. és XV. század iskolái. Magyar Pedagógia 7 (1898) 597.
4. Szekfű Gy., Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1970—1848. Bp., 1926. 189.
5. Bátorfi L., Adatok Zala megye történetéhez I. Nagykanizsa, 1876. 198.
6. Toldy F., Virág Benedek poétai munkái. Pest, 1863. 136.
- 6a. N. Szabó Gy. szerk. Zalai évkönyv 1928. évre. Zalaegerszeg, 1928. 120.
7. Halis I., Zalai krónika II. Nagykanizsa, 1915. 202—204.
8. Bárány J. Gy., A büntetés, mint nevelési eszköz. Néptanítók Lapja 10 (1877) 232.
9. Kretzenbacher, L., Gemeinsame Brauchtumserscheinungen im Pannonischen Raum. Ethnographia Panonica. Eisenstadt, 1971. 107.
10. Magyarság Néprajza IV², 274.
11. Sörös P., A tihanyi apátság története II. Bp., 1911. 198.
12. Dömötör T., Naptári ünnepek — népi színjátszás. Bp., 1964. 93.
13. Katona L., Ethn. 10 (1899) 164.
14. Szendrey Zs., Ethn. 39 (1928) 36.
15. Toldy F., Handbuch der ungarischen Poesie I. Pest, Wien, 1827. 293.
16. Ipolyi A., Magyar mythologia II. Bp., 1929. 49.
17. Bánóczy J., Csokonai V. Mihály munkáiból. Bp., 1905.
18. Czuczor G., Fogarasi J., A magyar nyelv szótára VI. Bp., 1874. 392.
19. Czuczor G., Fogarasi J., i. m. 504—505.
20. Solymossy S., Ethn. 37 (1926) 90.
21. Szerkesztői megjegyzés. Ethn. 37 (1926) 90.
22. Szendrey Zs., i. h. 36.
23. Magyarság Néprajza II², 358.
24. Szendrey Zs., i. h. 37.
25. Kessler Balogh E., Ethn. 38 (1927) 251.
26. Sajtát gyűjtés. MTA Könyvtára Ms. 504, V. k. 4.
27. Gönczi F., Somogyi gyermek. Kaposvár, 1937. 251.
28. A Magyar Népzene Tára II. Bp., 1953. 131.
29. Gulyás J., Ethn. 37 (1926) 90.
30. Dugonics A., Példa Beszédek és Jeles Mondások II. Szeged, 1820. 287.
31. Erdélyi J., Magyar közmondások könyve. Pest, 1851. 7942.
32. O. Nagy G., Magyar szólások és közmondások. Bp., 1966. 492.
33. O. Nagy G., i. m., 681, 683, 685.
34. Szendrey Zs., i. h., 36.
35. Jankó J., Földrajzi Közl. 21 (1893) 225.
36. Magyar Népzene Tára II. Bp., 1953. 1092.
37. Bálint S., Szegedi szótár II. Bp., 1957. 591.
38. Bálint S., i. m., 591.
39. Banner J., Mester Gy., Ethn. 73 (1962) 552.
40. Relkovic D., Ethn. 39 (1928) 105.
41. Berze Nagy J., Baranyai magyar néphagyományok II. Pécs, 1940. 97., 104., 105.
42. Magyar Népzene Tára II. Bp., 1953. 76—77.
43. Gönczi F., Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. 237.
44. Relkovic D., i. h. 105.
45. Szendrey Zs., i. h. 37.
46. Borovszky S., Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye. Bp., 1907. 175.
47. Gönczi F., i. m. 237.
48. Gönczi F., i. m. 237.
49. Sági K., Magyar néphagyományok a második világháború katonáinak tudatában. VMMK 9. (1970) 250.
50. Loschdorfer A., Ethn. 46 (1935) 75.
51. Iváncsics N., Soproni Szemle 11 (1957) 134—136.
52. Banner J., Mester Gy., i. h. 543.
53. Banner J., Mester Gy., i. h. 543—545.
54. Banner J., Mester Gy., i. h. 533.
55. Magyarság Néprajza II², 357—358.
56. Berze Nagy J., Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok. Pécs, 1961.
57. László Gy., A népvándorlaskor művészete Magyarországon. Bp., 1974. 100—107.
58. Berze Nagy J., i. m. 140—141.
59. Balázs L., A csikszentdomokosi lakodalmi perec. Népismereti Dolgozatok. Bukarest, 1976. 142—146.
60. Berze Nagy J., i. m. 250.
61. Ortutay Gy. főszerk. Magyar Néprajzi Lexikon I. Bp., 1977. 328.
62. Manga J., Néprajzi Ért. 33 (1941) 297.
63. Relkovic D., i. h. 106.
64. Manga J., i. h. 310.
65. Manga J., i. h. 316—317.
66. Mózes I, 30.
67. Mózes IV, 17.
68. Mózes II, 4.
69. Mózes II, 8.
70. Mózes II, 14.
71. Mózes II, 17.
72. Ipolyi A., i. m. II, 158—159.
73. Magyarság Néprajza II², 353.
74. Dömötör T., i. m. 163.
75. Magyarság Néprajza II², 362.
76. Kodály Z., A magyar népzene. Bp., 1952. 182.
77. Magyarság Néprajza IV², 274.
78. Gönczi F., i. m. 237.
79. Balassa I., A magyar kukorica. Bp., 1960.
80. Sebestyén Gy., Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII. Bp., 1906. 157., 162., 165. — Gönczi F., i. m. 262—264. — Berze Nagy J., Baranyai magyar néphagyományok I., 4., 10., 12. — Bálint S., i. m. I., 819. — Stb.
81. Dömötör T., i. m. 93.
82. Ethn. 5 (1894) 42.
83. Schwartz E., Ethn. 31—33 (1920—22) 119.
84. Csávásy A., Ethn. 31—33 (1920—22) 91—93.
85. Vakarcz K., Ethn. 44—45 (1933) 141.
86. Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben. Tirol és Voralberg. Bp., 1893. 272.
87. Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben. Stiria. Bp., 1890. 168.
88. Vakarcz K., i. h. 142.
89. Ipolyi A., i. m. II. 49.
90. Kessler Balogh E., i. h. 254.
91. Dömötör T., i. m. 93.
92. Gönczi F., A zalamegyei vendek. Kaposvár, 1914. 64.
93. Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben. Stiria. Bp., 1890. 222.
94. Gönczi F., Muraköz és népe. Bp. 1895. 63.
95. Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben. Karintia és Krajna. Bp., 1891. 106.
96. Gönczi F., Göcsej, 237.
97. Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben. Karintia és Krajna. Bp., 1891. 106.

VERBINDUNGEN ZWISCHEN EINER ALTEN SCHULSTRAFE
UND EINEM UNGARISCHEN VOLKSGEBRAUCH ZUM FASCHING

In der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts war der Gebrauch der ungarischen Sprache in den Mittelschulen Ungarns verboten. Die verbietende Verordnung hatte zum Ziel, den Schülern das Latein perfekt aneignen zu lassen. Wie aus der Autobiographie des Historikers György Fejér (1766 bis 1851) bekannt, wurden Verletzte dieses Verbots im Gymnasium der Franziskaner von Keszthely damit bestraft, dass sie einen mächtigen Holzklotz bis nach Hause und am kommenden Tag wieder zurück in die Schule schleppen mussten. In einem seiner Verse schreibt auch der Dichter Benedek Virág (1754 bis 1830), dass der Gebrauch der Muttersprache mit Holzklotzschleppen, Strohhuttragen und „vielen anderen Schimpflichkeiten“ vergolten wurde. Im Piaristengymnasium von Nagykanizsa hatte man dem Sünder eine massige Scherbe um den Hals gehängt.

Hierbei handelte es sich um eine beschämende Strafe und der Klotz spielte unter den Mitteln zur Beschämung

eine grundlegende Rolle. Den Klotz hatte die ungarische Schule aus dem Volksgebrauch zum Fasching übernommen. Zum Fastenabend wurden nämlich die unverheirateten Mädchen mit „Klotzschleppen“ verhöhnt und der Klotz erhielt eine lächerlichmachende Bedeutung.

Auch in den Versen des grössten Dichters der ungarischen Aufklärung, Mihály Csokonai (1773 bis 1805) wird das „Klotzschleppen“ erwähnt. Anhand von Csokonai lässt sich nachweisen, dass im Hintergrund des Klotzschleppens einst eine auf den Baum bezogene liebe- und fruchtbarkeitszaubernde Tendenz versteckt war. Der eigentliche Gedankeninhalt war bis zur 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts völlig in Vergessenheit geraten und dieser Faschingsgebrauch erhielt einen häkeligen, séöttischen Charakter.

Zu dieser Zeit ist die Schule auf das „Klotzschleppen“ aufmerksam geworden und hat es in den Instrumentarium ihrer beschämenden Strafen aufgenommen.

